

تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران

۱۴۵

دوفصلنامه مطالعات
بیداری اسلامی

تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران
حسن نجفی و همکار

حسن نجفی^{۱*}
علی مقدم زاده^۲
رضا وفاپی^۳
محسن فرمهینی فراهانی^۴

۱. دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، تهران، ایران.
۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد، تهران، تهران، ایران.
۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد، تهران، تهران، ایران.
۴. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد، تهران، تهران، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران صورت پذیرفته است. روش پژوهش توصیفی شامل؛ تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا بوده و رویکرد آن نیز کاربردی محسوب می‌گردد. جامعه پژوهشی، شامل دو بخش؛ متون مرتبط با ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و ۴ عنوان کتاب درسی تاریخ دوره دوم متوسطه (تاریخ ایران و جهان ۱ و ۲، تاریخ معاصر ایران و تاریخ‌شناسی) چاپ شده در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ می‌باشد که با توجه به ماهیت موضوع و محدودیت جامعه پژوهشی، از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و کل جامعه آماری مورد تحلیل واقع شده است. ابزارهای اندازه‌گیری، فرم فیش برداری و نیز سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته بوده است. داده‌های اسنادی به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوی با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون مورد بررسی قرار گرفته‌اند. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که: ۱. چارچوب مفهومی بیداری اسلامی را می‌توان بر اساس مدارک و مستندات مرتبط در ۳ بُعد و ۴۸ مؤلفه تدوین نمود. ۲. در مجموع کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ۲۶۵۶ مرتبه به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی، توجه کرده بودند که میزان فراوانی و درصد آن در کتاب‌های تاریخ ایران و جهان ۱ و ۲، تاریخ معاصر ایران و تاریخ‌شناسی به ترتیب ۳۵۷ (۱۳/۴٪)، ۷۴۰ (۲۷/۹٪)، ۱۳۴۲ (۵۰/۵٪)، ۲۱۷ (۸/۲٪) می‌باشد. ۳. هم‌چنین در بین ابعاد مورد بررسی بعد شناختی با میزان بار اطلاعاتی ۰/۹۰۷ و ضریب اهمیت ۰/۳۵۹ بیش‌ترین و بعد عملکردی با میزان بار اطلاعاتی ۰/۷۸۹ و ضریب اهمیت ۰/۳۱۲ کم‌ترین توجه را به خود اختصاص داده‌اند.

واژگان کلیدی: بیداری اسلامی، تحلیل محتوا، کتب درسی تاریخ، دوره دوم متوسطه.

یکی از تحولات عمده سیاسی اجتماعی قرن بیستم، پدیده اسلام‌گرایی یا تجدید حیات سیاسی مبتنی بر اسلام بوده است (زارع، ۱۳۸۳: ۷۷). این موج اسلام‌گرایی روز به روز گسترش بیشتری یافت و "بیداری اسلامی" نام گرفت. ماهیت و جنس این بیداری کشورهای اسلامی از مردم است و مردم، خود نیز صاحب نتایج و دستاوردهای آن هستند. در این میان، انقلاب اسلامی ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره) در شروع نهضت بیدارگری اسلامی، تأثیر بسزایی داشته است (شفیعی، ۱۳۹۱: ۱۲).

بیداری اسلامی به معنای زنده شدن دوباره در پرتو اسلام اصیل است؛ به بیان دیگر، در معنای تجدید حیات اسلام در کالبد فرد و جامعه به کار می‌رود که در پناه آن، استقلال، عدالت و همه آموزه‌ها و ارزش‌های متعالی خداوند، بار دیگر حیات می‌یابد (شیروودی، ۱۳۹۰: ۵). بیداری اسلامی، دعوت مجدد به اسلام و دعوت به سوی احیای ارزش‌های اسلامی است. بنابراین، هدف نهضت بیداری اسلامی، تشکیل یک تمدن اسلامی جهانی است که در آن، عقلانیت با معنویت، قدرت با اخلاق، دانش با ارزش و علم با عمل جمع می‌گردد (غفاری هاشجین، علیزاده، ۱۳۹۱: ۱۷۳).

در تعریف دیگر می‌توان بیداری اسلامی را توجه و خواست ملت‌های مسلمان برای بازگشت به زندگی و فرهنگ اسلامی و در یک کلام، حاکم کردن اسلام بر همه شئون زندگی دانست (یزدان پناه، ۱۳۹۰: ۱۹) و از آن جهت حائز اهمیت است که با انگیزه اسلامی و برای پیاده کردن اهداف اسلام و در نهایت تأسیس حکومت اسلامی به وجود آمده است (عارفی، ۱۳۸۰: ۳۵).

آنچه در خصوص بیداری اسلامی نباید نادیده انگاشته شود، نقش بی‌بدیل مؤلفه‌ها و شاخصه‌های این جنبش دینی مردمی است که به برتری معارف دینی در قیاس با تأثیرات صرفاً اقتصادی، سیاسی و یا ... اشاره دارد. از این منظر بیداری اسلامی وجهی فراملی و در واقع جهانی دارد که آن را پدیده‌ای جهان‌گرایانه معرفی می‌کند (افتخاری، ۱۳۹۱: ۲۹). از سوی دیگر، لازمه تحقق بخشیدن و نهادینه سازی ارزش‌ها و شاخصه‌های منبعث از جنبش‌های ضد استکباری در جوامع، ارتقای دانش و بینش جوانان است که در پرتو تعلیم و تربیت امکان‌پذیر است. در زمینه نقش جوانان در بیداری اسلامی، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «دانش آموزان و دانشجویان، نسل آینده ساز یک جامعه محسوب می‌شوند و به واسطه آمادگی روحی و درونی بیشتری که برای کسب ارزش‌های مورد نظر اسلام و انقلاب اسلامی دارند، می‌توانند پایه‌گذاران جامعه مطلوب و آرمانی

فردا باشند و برای جوانان سایر جوامع اسلامی به عنوان الگو و پیشتاز در بیداری اسلامی عمل نمایند که هم اکنون در نهضت‌های آزادی‌بخش جهان نیز می‌توان مشاهده نمود. این سرمایه‌های پرارزش نیازمند پرورش و شکوفایی بوده و غفلت از این امر می‌تواند خسارات جبران ناپذیری به آنان و جامعه وارد سازد» (خامنه ای، ۱۳۹۱: ۱۰۳).

کتاب درسی^۱ از پر کاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به ویژه نهاد آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب می‌شود و فعالیت‌های یادگیرندگان بر محور آن سازماندهی می‌شود (دیبایی صابر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۰).

نقش کتاب درسی فراهم کردن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار دانش آموزان از طریق فرآیند یاددهی یادگیری است. از این نظر، محتوای^۲ برنامه درسی^۳ به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است (یارمحمدیان، ۱۳۹۰: ۱۴۹). لذا اگر برنامه درسی و محتوای کتاب‌های مربوط، هماهنگ و هم‌سو با اهداف کلی و جزئی نظام نباشد، نمی‌توان نسبت به تحقق هدف‌های مورد انتظار امیدی داشت (سبحانی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۰).

بنابراین با عنایت به این که یکی از اهداف استراتژیک نظام جمهوری اسلامی ایران، تبیین و نشر فرآیند بیداری اسلامی است، لذا با توجه به نقش محوری و رسالت نهاد آموزش و پرورش در این زمینه، برآنیم تا در پژوهش حاضر ابتدا به تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی پرداخته و سپس جایگاه آن را در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران مشخص سازیم.

پیشینه پژوهش

مطالعات انجام گرفته نشان می‌دهد، بیداری اسلامی در زوایای مختلف از سوی پژوهشگران مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. اما پژوهشی که به طور اخص به تحلیل جایگاه ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی در کتاب‌های درسی بپردازد، وجود ندارد. در ادامه برخی از پژوهش‌هایی که تا اندازه‌ای با موضوع پژوهش مرتبط هستند، مرور می‌شود.

پورقیومی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «بیداری اسلامی و جامعه جهانی مهدوی» بیان می‌دارد که بنا بر نظر متخصصان لازمه عصر ظهور طی شدن قواعد طبیعی در کنار عنایات خاص الهی است. از یک سو وقوع انقلاب در کشورهای منطقه عربی حکایت

از شرایط و ویژگی‌های خاص سیاسی، اجتماعی، اقتصادی حاکم بر این کشورها دارد. در بعد مسائل مربوط به حکومت عواملی چون وجود رژیم‌های دیکتاتوری، وابستگی حکام به استکبار، عدم احساس مسئولیت در قبال مسأله فلسطین و عوامل اقتصادی به اتفاق در تمامی کشورهای هدف دخالت داشتند. از سوی دیگر ویژگی‌ها و شرایط برای حکومت جهانی امام عصر (عج) ذکر شده که در برخی وجوه با شرایط فعلی جهان به ویژه کشورهای انقلابی انطباق دارد. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به اسلام‌گرایی، خدا محوری، وحدت‌طلبی، عدالت‌خواهی و استکبار ستیزی اشاره کرد.

یوسفی و رضایی‌اصفهانی (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «اهداف بیداری اسلامی از منظر قرآن کریم» به این نتیجه دست یافتند که واقعیت‌های موجود در تداوم بیداری اسلامی در برخی از کشورهای به پیروزی رسیده، ترس فرو غلطیدن در سلفی‌گری، جنگ مذهبی و ... را رشد می‌دهد. نمونه آن اختلافات گوناگون موجود در مصر و تونس و درگیری سلفی‌ها با دولت ضد صهیونیست سوریه است. بیداری جوانان مسلمان باید با پرهیز از این اشتباهات، به سراغ اهداف الهی و قرآنی بروند تا تلاش‌های آنان به نتیجه صحیح و الهی دست یابد. این اهداف شامل استقلال سیاسی و رفع استعمار، تحقق دولت اسلامی، ثبات و بقای نظام اسلامی و ایجاد نظام عادلانه اسلامی می‌باشد.

صیادی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود «بازخوانی اندیشه بیداری اسلامی امام خمینی (ره) در اشعار مصطفی جمال‌الدین» چنین توصیف می‌کنند که جمال‌الدین در بستر التزام دینی و الهام از اندیشه‌های امام و انقلاب اسلامی راهکار مناسب برای برچیدن بساط ظلم و ستم در عراق را بازگشت به خویشتن و بیداری اسلامی می‌داند. در دیوان جمال‌الدین، نگاه امام خمینی در مورد غرب، مبارزه با استکبار، برپایی حکومت عدل و برکناری حکومت طاغوت به خوبی بیان شده است. جمال‌الدین، از رهگذر مذهب و موقعیت اجتماعی و با بهره‌مندی از موهبت شاعرانه‌ی خود، اندیشه‌های بیداری اسلامی امام خمینی را در اشعارش به ویژه قصیده معلم‌الامة بازتاب می‌دهد.

خیامی (۱۳۹۲) در مقاله خود «به سوی نظریه بیداری اسلامی، تحلیل کیفی متن بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی» به تعریف نظریه بیداری اسلامی توسط رهبر معظم انقلاب پرداخته و بیان می‌دارد که بیداری اسلامی واقعیتی انکارناپذیری در مقابل احساس تحقیرشدگی است که استعمار غرب طی قرون گذشته به جوامع اسلامی تحمیل کرده است. از نظر مقام معظم رهبری بیداری اسلامی همان عزت اسلامی است که در اثر انقلاب اسلامی ایران به عنوان یک الگوی زنده و پویا در برابر چشم

مسلمانان جلوه‌گر شده است. از دیگر یافته‌های این پژوهش می‌توان به تحلیل خطرات و آسیب‌های پیش روی جنبش‌های اسلامی اشاره نمود.

اخوان کاظمی و مشتاقی (۱۳۹۱) نیز ضمن بررسی «بیداری اسلامی و علل آن با تأکید بر نظرات مقام معظم رهبری» بیان می‌دارند که علل و ریشه‌های این بیداری و تحولات مرتبط در خاورمیانه و شمال آفریقا را باید در دو گروه عوامل درون‌زا، یعنی «مسائلی» همچون شکست الگوهای غیراسلامی و رشد اسلام‌خواهی، احساس سرخوردگی، تحقیر تاریخی و بازگشت به هویت اسلامی، تلاش شخصیت‌های بزرگ فکری و جهادی و جریان ساز اسلامی و عوامل برون‌زا، یعنی «حوادثی» از جمله وقوع انقلاب اسلامی ایران، پیشینه استعماری و حضور قدرت‌های غربی در منطقه، بحران فلسطین و وجود حکومت‌های فاسد، غرب‌گرا و غیرمردمی پی‌جویی کرد.

آدمی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «بیداری اسلامی و تغییر رژیم‌های عربی؛ عوامل و زمینه‌ها» به این نتیجه دست یافتند که دلایل بیداری اسلامی در کشورهای عربی را می‌بایست در دو سطح داخلی و خارجی جستجو کرد. در سطح داخلی، اشکال نادرست حکومت، کسری دموکراسی و کسری توجه به نیازهای مردم، تمرکز قدرت و ثروت در دست خاندان و احزاب خاص و همچنین، تحول فکری، فرهنگی و اجتماعی اعراب را می‌توان از دلایل عمده این خیزش برشمرد. در سطح خارجی نیز تأثیر انقلاب اسلامی ایران، دخالت‌های بی‌مورد غرب در پوشش همکاری، اتخاذ خط‌مشی‌های نادرست در سیاست خارجی توسط حکام عرب و تأثیرگذاری تحولات خود کشورهای عربی و بیداری اسلامی، هر کدام از جمله عوامل تأثیرگذار بر این بیداری بودند.

نتایج پژوهش غفاری هشجین و علی‌زاده (۱۳۹۱) که به بررسی «مؤلفه‌های اساسی بیداری اسلامی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی (ره) پرداخته‌اند حاکی از آن است که مؤلفه‌هایی از قبیل الگوی ساختار، حکومتی مبتنی بر نظریه ولایت فقیه، تأکید بر عدم جدایی دین از سیاست، جهان‌شمولی حکومت اسلامی، لزوم حمایت و دفاع از مظلومان جهان، اصل دعوت و صدور انقلاب اسلامی، نفی سبیل و عدم تعهد به دول شرق و غرب، استکبار ستیزی، تأکید بر امت واحده و نفی ملی‌گرایی از جمله مؤلفه‌های اساسی بیداری اسلامی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی (ره) می‌باشند.

صفاوردی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای رسانه‌های غربی در بازنمایی نقش زنان در بیداری اسلامی» به این نتیجه دست یافت که رسانه‌های غربی در ارتباط با به انحراف کشاندن موضوع زنان در بیداری اسلامی در تولیدات خبری و رسانه‌ای خود از

روش‌های تحریفی شامل مفهوم‌سازی، الگودهی، نفی و اثبات، القاء حق دخالت، تحریف در اطلاع‌رسانی، یاس و ناامیدی در جامعه زنان مبارز، تحمیل کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان، استناد مجازی و ایران هراسی استفاده کرده‌اند.

سلیمی (۱۳۹۰) در پژوهش خود «بیداری و احیای تمدن اسلامی با تأکید بر اندیشه سیاسی رهبر معظم انقلاب اسلامی» ابراز می‌دارد که بازگشت حقیقی به قرآن و اقتدا به سنت رسول الله (ص) و ائمه اطهار، الهام بخش بیداری اسلامی و شرط بنیادین احیای تمدن اسلامی است. چرا که شرایط و مؤلفه‌های تمدن (نظام ارزشی، رهبری، حاکمیت مقتدر الهی، قانون مداری، شهر نشینی، نهادهای سیاسی و اجتماعی) باید از قرآن و سنت الهام بگیرند. اهتمام به وحدت جهانی، نظام‌سازی، بازخوانی اصول انقلابی، آسیب شناسی و مبارزه با آفات بیداری اسلامی، جزء اولویت‌های کاری بیدارگران در راستای تأمین اهداف و مصالح امت اسلامی است.

امینی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «بررسی اثربخشی برنامه درسی تربیت سیاسی مقطع متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان: مطالعه موردی شهر کاشان» به این نتیجه دست یافت که میان دیدگاه‌های دبیران و دانش‌آموزان در مورد میزان اثربخشی برنامه درسی تربیت سیاسی مقطع متوسطه تفاوت معنادار آماری وجود دارد. به عبارت دیگر، این پژوهش مستنداً نشان داد که بین نظرات و دیدگاه‌های دبیران و دانش‌آموزان در مورد اثربخشی (تحقق اهداف) برنامه درسی تربیت سیاسی در مقطع متوسطه در زمینه‌های ایجاد آگاهی‌های سیاسی در مورد جامعه ایران و جامعه جهانی، ایجاد و رشد ارزش‌ها و نگرش‌های مثبت سیاسی و انگیزه جهت مشارکت در فعالیت‌های سیاسی و مهارت‌های مشارکت در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و تحلیل و نقد وضعیت موجود، تفاوت آماری معناداری وجود دارد.

قاضی جرار^۴ (۲۰۱۴) که به بررسی «وضعیت مفاهیم سیاسی در برنامه‌های درسی مدارس اردن» پرداخته است، ابراز می‌دارد که محتوای برنامه‌های درسی مورد بررسی توجه بسیارضعیفی از نظر کمی و کیفی به مفاهیم سیاسی دارند. این در حالی است که توجه بیش‌تر به مفاهیم سیاسی می‌تواند به توسعه فهم سیاسی دانش‌آموزان کمک نموده و توانایی برخورد فعال آنان با مسائل جهانی را افزایش دهد.

سؤالات پژوهش

۱. ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی کدام‌اند؟
۲. در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران به چه میزان به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی توجه شده است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی شامل؛ تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا^۵ انجام گردیده، بدین صورت که ابتدا ابعاد و مؤلفه‌های مفهومی بیداری اسلامی به کمک روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی احصاء و سپس میزان توجه به آن‌ها در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران، تحلیل محتوی شده است. مقوله‌بندی و تعیین شاخص‌ها در این تحقیق با روش جعبه‌ای^۶ انجام پذیرفته است. هم‌چنین باید عنوان نمود که واحد ثبت^۷، مضمون بوده و روش شمارش نیز، فراوانی می‌باشد.

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه پژوهشی در بخش تحلیل اسنادی کلیه متون مرتبط با بیداری اسلامی بوده و در بخش تحلیل محتوا نیز کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه (تاریخ ایران و جهان ۱ و ۲، تاریخ معاصر ایران و تاریخ‌شناسی) چاپ شده در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ می‌باشند. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی، از نمونه‌گیری صرف نظر شده و کل جامعه آماری موجود و مرتبط در بخش تحلیل اسنادی بررسی شده به علاوه کل کتاب‌های درسی مذکور نیز تحلیل محتوی شده‌اند. به عبارت دیگر نمونه‌های مورد بررسی به صورت هدفمند و با توجه به انطباق با منطق تحلیلی پژوهش انتخاب شدند.

ابزار اندازه‌گیری

ابزارهای اندازه‌گیری در بخش تحلیل اسنادی فرم‌های فیش‌برداری از اطلاعات و در بخش تحلیل محتوا نیز چک لیست محقق ساخته بوده که به منظور تدوین آن، تعداد قابل توجهی از منابع نظری و پژوهشی مرتبط با بیداری اسلامی بررسی و ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط، به شکل جدول شماره یک استخراج شده‌اند. به منظور تعیین روایی^۸ ابزار پژوهش، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر

متخصصان استفاده شده است. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوا، که شامل کلیه ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی بود، در اختیار گروهی از صاحب نظران رشته‌های علوم سیاسی، جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی و برنامه‌ریزی درسی برای تغییر و اصلاح قرار گرفت، که پس از اعمال نظر آنها چک لیست تحلیل محتوا در قالب چارچوب مفهومی ذکر شده در جدول شماره یک تهیه شد.

برای تعیین پایایی^۹ از روش ویلیام اسکات (۱۳۹۱) استفاده شده است. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار شش نفر از صاحب نظران مذکور قرار گرفت و ضریب توافق آنها ۹۸/۲ درصد به دست آمد.

$$C.R = \frac{\text{مقوله های مورد توافق}}{\text{کل مقوله ها}} \times 100 \quad C.R = \frac{48+46+48+47+46+48}{288} \times 100 = 98.2$$

روش های تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌های اسنادی به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون مورد بررسی قرار گرفته‌اند. البته در این ارتباط ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه مورد بررسی استخراج و در جدول مربوطه درج گردیده؛ سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه، تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود:

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی باید بهنجار شوند که برای این کار از این رابطه استفاده می‌شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i=1,2,3,\dots,m, j=1,2,\dots,n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی = P = فراوانی مقوله = F = شماره پاسخگو = i = شماره مقوله = j = تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوطه قرار می‌دهیم و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] \quad (j=1,2,n) \quad K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجار شده ماتریس $P=$

$J=(1,2,\dots,n)$ لگاریتم نپری L_n شماره پاسخگو i شماره مقوله j تعداد پاسخگو $m=$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ($i=1,2,\dots,n$) ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شده و هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است. که برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شده:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت $W_j =$ بار اطلاعاتی هر مقوله $E_j =$ تعداد مقوله‌ها $n =$ شماره مقوله $j =$ لازم به ذکر است در محاسبه E_j مقادیر P_{ij} که برابر صفر باشد به دلیل بروز خطا و جواب بی‌نهایت در محاسبات ریاضی با عدد بسیار کوچک $0/00001$ جایگزین شده است اما j شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام با توجه به شکل پاسخگوها مشخص می‌کند از طرفی با توجه به بردار w ، مقوله‌های حاصل از پیام را نیز رتبه بندی می‌کنیم (آذر، ۱۳۸۰: ۱۰ - ۹).

یافته‌ها

۱. ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی کدامند؟

با توجه به این که یکی از اهداف مهم پژوهش حاضر "شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی" است، بنابراین پس از مطالعه و بررسی ادبیات و پیشینه پژوهش در این زمینه، فهرستی از عمده‌ترین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی تهیه شد و در اختیار متخصصان حوزه علوم سیاسی، جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی و برنامه‌ریزی درسی قرار گرفت و پس از چند مرحله بررسی و اصلاح، نهایتاً چارچوب مفهومی به شکل جدول شماره یک تدوین شد.

جدول ۱. ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی

مؤلفه‌ها	ابعاد
تقویت معرفت دینی، آشنایی با مبانی مردم سالاری دینی، آگاهی از پیامدهای نفوذ استعمارگران، درک ضرورت ایجاد تمدن نوین اسلامی، فهم همسویی دین و سیاست، تجزیه و تحلیل ایدئولوژی‌های سیاسی استکبار جهانی، آشنایی با مفاهیم سیاسی و اجتماعی موجود در غرب، درک آثار مثبت حکومت دینی، آشنایی با نقش قانون مداری در تمدن سازی اسلامی.	تقویت
اشتیاق عمومی به احیای ارزش‌ها و شعائر اسلامی، تمایل به حق‌گرایی، تمایل به ایفای نقش واقعی‌تر در معادلات جهانی، باور به پوشالی بودن قدرت‌ها در برابر اراده الهی، توجه به گذشته پرافتخار و پرشکوه جهان اسلام، تمایل به سعادت خواهی، استمداد جویی از اسلام برای حل مشکلات، تمایل برای بازگشت به اسلام راستین و اصیل، میل به جهاد در راه خدا، تکریم و زنده نگه داشتن یاد شهیدان، حسن ظن به نصرت الهی، حساسیت نسبت به درگیری‌های فرقه‌ای در جوامع اسلامی، توجه به آثار مداخله آگاهانه علمای اسلام در امور سیاسی، پیراستن اذهان از باورهای ناصواب سیاسی، پیش‌قدم شدن در حمایت از مستضعفین، صبر بر دشواری‌ها، اعتماد به نسل جوان، احیای خودباوری دینی و سیاسی، پرهیز از دنیا پرستی.	دین
تقویت خودسازی، تلاش بر بازتولید اصول بیداری اسلامی برای نسل آینده، ثبات قدم، غفلت نکردن از استراتژی‌های نفوذ دشمن، اتحاد و برادری زیر لوای اسلام، استکبارستیزی و ضدیت با نظام سلطه، احیای عزت و کرامت ملی و اسلامی، ترمیم خلأهای مادی و معنوی، نشر فرهنگ و تفکر بیدارگرایی، توسعه ادبیات پایداری، اجماع حول محور آموزه‌های بیداری اسلامی، رعایت اخلاق اسلامی در دفاع و مبارزه، بهره‌وری از عوامل روانی در نیروهای خودی، خیزش در برابر استبداد، مبارزه با روحیه وادادگی در برابر توطئه‌های تحمیلی، واکنش به دستاوردهای ضد اسلامی تمدن غرب، اسفاده از مساجد به عنوان کانون‌های بیداری اسلامی، زمینه سازی همگرایی بین ملت‌های مسلمان، موضع‌گیری در برابر بدعت‌ها، معارضة با خشونت‌طلبی‌ها.	مملکت

۲. در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران به چه میزان به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی توجه شده است؟

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران نشان داد؛ این کتاب‌ها به ۳ بعد و ۴۸ مؤلفه بیداری اسلامی پرداخته است.

در جدول شماره ۲ فراوانی و درصد توجه به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی آورده شده است. چنان‌چه جدول مذکور نشان می‌دهد، از مجموع ۲۶۵۶ فراوانی مرتبط با ابعاد بیداری اسلامی ۶۲۳ فراوانی (۲۳/۵ درصد) در بعد شناختی، ۹۸۴ فراوانی (۳۷ درصد) در بعد عاطفی و در بعد عملکردی ۱۰۹۴ فراوانی (۴۱/۲ درصد) بوده است. تراکم فراوانی‌ها

در میان مؤلفه‌ها نیز بدین صورت می‌باشد که در مؤلفه تقویت معرفت دینی ۱۰۲ فراوانی (۳/۸ درصد)، در مؤلفه آشنایی با مبانی مردم سالاری دینی ۵۳ فراوانی (۲ درصد)، در مؤلفه آگاهی از پیامدهای نفوذ استعمارگران ۱۱۵ فراوانی (۴/۳ درصد)، در مؤلفه درک ضرورت ایجاد تمدن نوین اسلامی ۵۷ فراوانی (۲/۱ درصد)، در مؤلفه فهم هم‌سویی دین و سیاست ۹۰ فراوانی (۳/۴ درصد)، در مؤلفه تجزیه و تحلیل ایدئولوژی‌های سیاسی استکبار جهانی ۶۲ فراوانی (۲/۳ درصد)، در مؤلفه آشنایی با مفاهیم سیاسی و اجتماعی موجود در غرب ۵۸ فراوانی (۲/۲ درصد)، در مؤلفه درک آثار مثبت حکومت دینی ۵۸ فراوانی (۲/۲ درصد)، در مؤلفه آشنایی با نقش قانون‌مداری در تمدن‌سازی اسلامی ۲۸ فراوانی (۱/۱ درصد)، در مؤلفه اشتیاق عمومی به احیای ارزش‌ها و شعائر اسلامی ۸۴ فراوانی (۳/۲ درصد)، در مؤلفه تمایل به حق‌گرایی ۲۶ فراوانی (۱ درصد)، در مؤلفه تمایل به ایفای نقش واقعی‌تر در معادلات جهانی ۶۰ فراوانی (۲/۳ درصد)، در مؤلفه باور به پوشالی بودن قدرت‌ها در برابر اراده الهی ۳۳ فراوانی (۱/۲ درصد)، در مؤلفه توجه به گذشته پرافتخار و پرشکوه جهان اسلام ۶۴ فراوانی (۲/۴ درصد)، در مؤلفه تمایل به سعادت خواهی ۲۳ فراوانی (۰/۹ درصد)، در مؤلفه استمداد جویی از اسلام برای حل مشکلات ۷۵ فراوانی (۲/۸ درصد)، در مؤلفه تمایل برای بازگشت به اسلام راستین و اصیل ۷۷ فراوانی (۲/۹ درصد)، در مؤلفه میل به جهاد در راه خدا ۷۲ فراوانی (۲/۷ درصد)، در مؤلفه تکریم و زنده نگه داشتن یاد شهیدان ۶۰ فراوانی (۲/۳ درصد)، در مؤلفه حسن‌ظن به نصرت الهی ۴۸ فراوانی (۱/۸ درصد)، در مؤلفه حساسیت نسبت به درگیری‌های فرقه‌ای در جوامع اسلامی ۱۸ فراوانی (۰/۷ درصد)، در مؤلفه توجه به آثار مداخله آگاهانه علمای اسلام در امور سیاسی ۱۲۴ فراوانی (۴/۷ درصد)، در مؤلفه پیراستن اذهان از باورهای ناصواب سیاسی ۳۰ فراوانی (۱/۱ درصد)، در مؤلفه پیش قدم شدن در حمایت از مستضعفین ۳۲ فراوانی (۱/۲ درصد)، در مؤلفه صبر بر دشواری‌ها ۴۱ فراوانی (۱/۵ درصد)، در مؤلفه اعتماد به نسل جوان ۳۰ فراوانی (۱/۱ درصد)، در مؤلفه احیای خودباوری دینی و سیاسی ۷۴ فراوانی (۲/۸ درصد)، در مؤلفه پرهیز از دنیا پرستی ۱۳ فراوانی (۰/۵ درصد)، در مؤلفه تقویت خودسازی ۱۹ فراوانی (۰/۷ درصد)، در مؤلفه تلاش بر بازتولید اصول بیداری اسلامی برای نسل آینده ۳۴ فراوانی (۱/۳ درصد)، در مؤلفه ثبات قدم ۲۸ فراوانی (۱/۱ درصد)، در مؤلفه غفلت نکردن از استراتژی‌های نفوذ دشمن ۱۰۷ فراوانی (۴ درصد)، در مؤلفه اتحاد و برادری زیر لوای اسلام ۶۶ فراوانی (۲/۵ درصد)، در مؤلفه استکبارستیزی و ضدیت با نظام سلطه ۱۲۳ فراوانی (۴/۶ درصد)،

در مؤلفه احیای عزت و کرامت ملی و اسلامی ۵۶ فراوانی (۲/۱ درصد)، در مؤلفه ترمیم خلأهای مادی و معنوی ۹ فراوانی (۰/۳ درصد) در مؤلفه نشر فرهنگ و تفکر بیدارگرایانه ۶۵ فراوانی (۲/۴ درصد)، در مؤلفه توسعه ادبیات پایداری ۵۳ فراوانی (۲ درصد)، در مؤلفه اجماع حول محور آموزه‌های بیداری اسلامی ۳۶ فراوانی (۱/۴ درصد)، در مؤلفه رعایت اخلاق اسلامی در دفاع و مبارزه ۱۹ فراوانی (۰/۷ درصد)، در مؤلفه بهره‌وری از عوامل روانی در نیروهای خودی ۳۳ فراوانی (۱/۲ درصد) در مؤلفه خیزش در برابر استبداد ۱۳۱ فراوانی (۴/۹ درصد)، در مؤلفه مبارزه با روحیه وادادگی در برابر توطئه‌های تحمیلی ۷۱ فراوانی (۲/۷ درصد)، در مؤلفه واکنش به دستاوردهای ضد اسلامی تمدن غرب ۳۷ فراوانی (۱/۴ درصد)، در مؤلفه اسفاده از مساجد به عنوان کانون‌های بیداری اسلامی ۵۲ فراوانی (۲ درصد)، در مؤلفه زمینه سازی هم‌گرایی بین ملت‌های مسلمان ۳۱ فراوانی (۱/۲ درصد)، در مؤلفه موضع‌گیری در برابر بدعت‌ها ۳۴ فراوانی (۱/۳ درصد) و در مؤلفه معارضة با خشونت‌طلبی‌ها ۴۵ فراوانی (۱/۷ درصد) اختصاص داده شده است. همچنین بر اساس اطلاعات جدول شماره ۳ در مجموع محتوای هر یک از کتاب‌ها به صورت متفاوتی به ابعاد سه‌گانه بیداری اسلامی توجه شده است. میزان توجه بدین صورت است که در کتاب تاریخ ایران و جهان یک ۳۵۷ فراوانی (۱۳/۴ درصد)، در کتاب تاریخ ایران و جهان دو ۷۴۰ فراوانی (۲۷/۹ درصد)، در کتاب تاریخ معاصر ایران ۱۳۴۲ فراوانی (۵۰/۵ درصد) و در کتاب تاریخ‌شناسی ۲۱۷ فراوانی (۸/۲ درصد) به مؤلفه‌ها اختصاص داده شده است.

در مجموع با توجه به نتایج آماری به دست آمده در این دو جدول می‌توان اذعان داشت که میزان توجه و جهت‌گیری توزیع ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران درست انتخاب نشده و دارای نارسایی‌هایی می‌باشد، زیرا اولاً به برخی از ابعاد و مؤلفه‌ها توجه بسیار کمی شده و ثانیاً تراکم مؤلفه‌ها در کتاب‌های مورد بررسی نیز نامتوازن است یعنی ارتباط مطلوب افقی و عمودی برقرار نیست.

جدول ۲. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های تاریخ دوره دوم متوسطه ایران به لحاظ توجه به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی

ابعاد	مؤلفه‌ها					
	تاریخ ایران و جهان ۱	تاریخ ایران و جهان ۲	تاریخ معاصر ایران	تاریخ شناسی	مجموع فراوانی	مجموع درصد
تعمیر و بازسازی	۵۸	۲۲	۱۶	۶	۱۰۲	۳/۸
	۱۴	۱۸	۱۹	۲	۵۳	۲
	۳	۶۸	۳۹	۵	۱۱۵	۴/۳
	۲۱	۷	۱۸	۱۱	۵۷	۲/۱
	۵	۴۱	۴۱	۳	۹۰	۳/۴
	۶	۳۴	۲۱	۱	۶۲	۲/۳
	۱۲	۲۵	۹	۱۲	۵۸	۲/۲
	۹	۱۳	۳۲	۴	۵۸	۲/۲
	۴	۷	۱۴	۳	۲۸	۱/۱
عاطفی	۱۸	۱۷	۴۲	۷	۸۴	۳/۲
	۶	۵	۱۰	۵	۲۶	۱
	۱۳	۲۰	۲۷	۰	۶۰	۲/۳
	۲	۱	۲۹	۱	۳۳	۱/۲

۲/۴	۶۴	۱۴	۳۶	۶	۸	توجه به گذشته پرافتخار و پرشکوه جهان اسلام	عاطفی	
۰/۹	۲۳	۷	۱۱	۱	۴	تمایل به سعادت خواهی		
۲/۸	۷۵	۸	۵۷	۵	۵	استمداد جویی از اسلام برای حل مشکلات		
۲/۹	۷۷	۶	۵۲	۱۴	۵	تمایل برای بازگشت به اسلام راستین و اصیل		
۲/۷	۷۲	۴	۲۸	۲۵	۱۵	میل به جهاد در راه خدا		
۲/۳	۶۰	۳	۱۹	۳۱	۷	تکریم و زنده نگه داشتن یاد شهیدان		
۱/۸	۴۸	۴	۲۳	۲۰	۱	حسن ظن به نصرت الهی		
۰/۷	۱۸	۱	۱۰	۴	۳	حساسیت نسبت به درگیریهای فرقه ای در جوامع اسلامی		
۴/۷	۱۲۴	۰	۷۶	۳۸	۱۰	توجه به آثار مداخله آگاهانه علمای اسلام در امور سیاسی		
۱/۱	۳۰	۱	۱۳	۱۴	۲	پیراستن اذهان از باورهای ناصواب سیاسی		
۱/۲	۳۲	۳	۱۹	۸	۲	پیش قدم شدن در حمایت از مستضعفین		
۱/۵	۴۱	۱۲	۲۲	۴	۳	صبر بر دشواری ها		
۱/۱	۳۰	۶	۱۷	۴	۳	اعتماد به نسل جوان		
۲/۸	۷۴	۱۳	۳۹	۱۴	۸	احیای خودباوری دینی و سیاسی		عملکردی
۰/۵	۱۳	۱	۹	۱	۲	پرهیز از دنیا پرستی		
۰/۷	۱۹	۲	۸	۲	۷	تقویت خودسازی		
۱/۳	۳۴	۰	۳۰	۴	۰	تلاش بر بازتولید اصول بیداری اسلامی برای نسل آینده		
۱/۱	۲۸	۳	۱۵	۱۰	۰	ثبات قدم		
۴	۱۰۷	۴	۶۹	۲۳	۱۱	غفلت نکردن از استراتژیهای نفوذ دشمن		

۲/۵	۶۶	۵	۳۶	۱۴	۱۱	اتحاد و برادری زیر لوای اسلام
۴/۶	۱۲۳	۱	۶۴	۴۶	۱۲	استکبارستیزی و ضدیت با نظام سلطه
۲/۱	۵۶	۲	۴۱	۱۱	۲	احیای عزت و کرامت ملی و اسلامی
۰/۳	۹	۳	۶	۰	۰	ترمیم خلأهای مادی و معنوی
۲/۴	۶۵	۹	۳۳	۱۸	۵	نشر فرهنگ و تفکر بیدارگرایانه
۲	۵۳	۷	۱۳	۲۹	۴	توسعه ادبیات پایداری
۱/۴	۳۶	۱	۲۱	۱۴	۰	اجماع حول محور آموزه های بیداری اسلامی
۰/۷	۱۹	۴	۴	۶	۵	رعایت اخلاق اسلامی در دفاع و مبارزه
۱/۲	۳۳	۳	۱۸	۱۱	۱	بهره‌وری از عوامل روانی در نیروهای خودی
۴/۹	۱۳۱	۶	۶۲	۴۹	۱۴	خیزش در برابر استبداد
۲/۷	۷۱	۴	۵۳	۸	۶	مبارزه با روحیه وادادگی در برابر توطئه های تحمیلی
۱/۴	۳۷	۵	۲۹	۳	۰	واکنش به دستاوردهای ضد اسلامی تمدن غرب
۲	۵۲	۱	۳۶	۱۱	۴	اسفاده از مساجد به عنوان کانون های بیداری اسلامی
۱/۲	۳۱	۲	۲۲	۴	۳	زمینه سازی همگرایی بین ملت های مسلمان
۱/۳	۳۴	۴	۱۸	۱	۱۱	موضع گیری در برابر بدعت ها
۱/۷	۴۵	۸	۱۶	۹	۱۲	معارضه با خشونت‌طلبی ها
۱۰۰	۲۶۵۶	۲۱۷	۱۳۴۲	۷۴۰	۳۵۷	مجموع

جدول ۳. توزیع فراوانی توجه به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی در کتاب‌های تاریخ دوره دوم متوسطه ایران

درصد	فراوانی	ابعاد بیداری اسلامی			کتاب‌های درسی
		عملکردی	عاطفی	شناختی	
۱۳/۴	۳۵۷	۱۰۸	۱۱۷	۱۳۲	تاریخ ایران و جهان ۱
۲۷/۹	۷۴۰	۲۷۳	۲۳۲	۲۳۵	تاریخ ایران و جهان ۲
۵۰/۵	۱۳۴۲	۵۹۴	۵۳۹	۲۰۹	تاریخ معاصر ایران
۸/۲	۲۱۷	۷۴	۹۶	۴۷	تاریخ‌شناسی
۱۰۰	۲۶۵۶	۱۰۹۴	۹۸۴	۶۲۳	مجموع

در جدول ذیل داده‌های بهنجار شده توجه به ابعاد بیداری اسلامی در کتاب‌های تاریخ دوره دوم متوسطه ایران آمده است.

جدول ۴. داده‌های بهنجار شده توجه به ابعاد بیداری اسلامی در کتاب‌های تاریخ دوره دوم متوسطه ایران

ابعاد بیداری اسلامی			کتاب‌های درسی
عملکردی	عاطفی	شناختی	
۰/۱۰۳	۰/۱۱۹	۰/۲۱۲	تاریخ ایران و جهان ۱
۰/۲۶۰	۰/۲۳۶	۰/۳۷۷	تاریخ ایران و جهان ۲
۰/۵۶۶	۰/۵۴۸	۰/۳۳۵	تاریخ معاصر ایران
۰/۰۷۱	۰/۰۹۸	۰/۰۷۵	تاریخ‌شناسی

پس از نرمال سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون مقدار بار اطلاعاتی (EJ) هریک از ابعاد به دست می آید، که در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۵. مقدار بار اطلاعاتی ابعاد بیداری اسلامی در کتاب‌های تاریخ دوره دوم متوسطه ایران

ابعاد	شناختی	عاطفی	عملکردی
بار اطلاعاتی (EJ)	۰/۹۰۷	۰/۸۳۰	۰/۷۸۹

در مرحله پایانی ضریب اهمیت ابعاد بیداری اسلامی با استفاده از فرمول مرحله‌ی سوم روش آنتروپی شانون محاسبه گردیده که آن هم در جدول زیر آمده و هر بُعدی که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (WJ) بیشتری برخوردار است. نتایج جدول شماره ۶ نشان می‌دهند که از بین ابعاد سه گانه بیشترین ضریب اهمیت مربوط به بُعد شناختی (۰/۳۵۹) و کمترین ضریب اهمیت مربوط به بُعد عملکردی (۰/۳۱۲) بوده است.

جدول ۶. مقدار ضریب اهمیت ابعاد بیداری اسلامی در کتاب‌های تاریخ دوره دوم متوسطه ایران

ابعاد	شناختی	عاطفی	عملکردی
ضریب اهمیت (WJ)	۰/۳۵۹	۰/۳۲۹	۰/۳۱۲

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران انجام شد و طی آن ۳ بعد و ۴۸ مؤلفه مرتبط با بیداری اسلامی مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج حاصل از بررسی نشان داد: الف) در مجموع ۲۶۵۶ مرتبه به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی توجه شده که در این میان سهم کتاب‌های تاریخ ایران و جهان سال دوم ۳۵۷ فراوانی یا ۱۳/۴ درصد، تاریخ ایران و جهان سال سوم ۷۴۰ فراوانی یا ۲۷/۹ درصد، تاریخ معاصر ایران ۱۳۴۲ فراوانی یا ۵۰/۵ درصد و تاریخ‌شناسی ۲۱۷ فراوانی یا ۸/۲ درصد می‌باشد.

ب) کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران [از لحاظ مقادیر فراوانی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت] به ابعاد شناختی (۶۲۳، ۰/۹۰۷، ۰/۳۵۹)، عاطفی (۹۸۴، ۰/۸۳۰، ۰/۳۲۹)، عملکردی (۱۰۹۴، ۰/۷۸۹، ۰/۳۱۲) بیداری اسلامی، توجه پراکنده و نامتوازی داشته‌اند.

پ) از بین ۴۸ مؤلفه بیداری اسلامی بیشترین توجه به مؤلفه‌های خیزش در برابر استبداد، توجه به آثار مداخله آگاهانه علمای اسلام در امور سیاسی، استکبارستیزی و ضدیت با نظام سلطه، آگاهی از پیامدهای نفوذ استعمارگران، غفلت نکردن از استراتژی‌های نفوذ دشمن و تقویت معرفت دینی به ترتیب با ۱۳۱، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۱۵، ۱۰۷، ۱۰۲ فراوانی بوده و به مؤلفه‌های ترمیم خلأهای مادی و معنوی، پرهیز از دنیاپرستی، حساسیت نسبت به درگیری‌های فرقه‌ای در جوامع اسلامی، تقویت خودسازی، رعایت اخلاق اسلامی در دفاع و مبارزه و تمایل به سعادت خواهی با ۹، ۱۳، ۱۸، ۱۹، ۱۹، ۲۳ فراوانی کمتر توجه شده است.

این یافته‌ها، یعنی عدم توجه کافی، نامتوازن بودن و عدم اولویت‌دهی به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی با نتایج پژوهش‌های قاضی جرار (۲۰۱۴) و امینی و همکاران (۱۳۸۸) هم‌سو می‌باشد. در این مورد باید عنوان نمود که کتاب‌های درسی تاریخ، به عنوان یکی از گسترده‌ترین متون اثرگذار و جهت‌دهنده در دوره دوم آموزش و پرورش متوسطه جمهوری اسلامی ایران، با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با توجه به رسالت‌های آموزشی و پرورشی خود، باید تربیت سیاسی به ویژه بیداری اسلامی را جزء اصلی‌ترین و محوری‌ترین رسالت‌های خود قرار می‌داد. این ضرورت، که برخاسته از نقش و جایگاه اخلاق و ارزش‌ها در حیات انسانی است، زمانی احساس می‌شود که رسالت متولیان امر تعلیم و تربیت را بیدار کردن فطرت انسان‌ها و پاک کردن غبار غفلت

از آن‌ها بدانیم، زیرا در این صورت است که انسان حضور خدا را در زندگی خود لمس کرده و به دین و فرهنگ متعالی گرایش پیدا می‌نماید (شاملی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۹). نارسایی‌های عنوان شده در یافته‌های پژوهش حاضر، برخی عملی و برخی نظری‌اند. این از آن جهت است که تربیت سیاسی، تار و پودی در هم تنیده از عمل و نظر است، برخی از لغزش‌ها و آسیب‌های آن، نتیجه کج‌روی در عرصه و روابط عملی و برخی حاصل کج‌اندیشی در مقام نظر است. با توجه به تعامل و در هم تنیدگی عمل و نظر، ضعف‌های موجود در کتاب‌های درسی تاریخ شکل بسیط نظری یا عملی ندارد، بلکه به صورت بافت‌های پیچیده، آشکار می‌گردند که در آن‌ها اعمال و اندیشه‌ها، یکدیگر را تأیید و تقویت می‌کند.

نارسایی‌های موجود در توجه جامع به ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی توسط کتاب‌های درسی تاریخ می‌تواند بخش‌های مختلف آموزش و پرورش را تحت الشعاع قرار داده و آثار و پیامدهای نامطلوبی را در فرایند توسعه ارزشی و سیاسی دانش‌آموزان معلمان ایجاد نماید.

افزون بر پیامدهای مذکور با عنایت به تمرکز محتوای برنامه‌های درسی در ایران بر کتاب درسی، عدم جامعیت توجه به بخش عظیمی از ادبیات گردآمده پیرامون ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی موجب آن می‌شود که دانش‌آموزان آینده‌آفرین جامعه، اطلاعات کمی از خیزش‌های مسلمانان یابند و این خود به نوعی آینده جامعه اسلامی و اهداف سیاسی اعتقادی نظام جمهوری اسلامی را با خطر مواجه خواهد نمود. در ادامه به برخی از پیشنهادها کاربردی جهت رفع نارسایی‌های مطرح‌شده اشاره می‌گردد:

۱. نتایج پژوهش حاضر می‌تواند زمینه‌ای را جهت بازاندیشی و بازنگری کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران فراهم آورد تا سیاست‌گذاران آموزشی به مؤلفه‌های کم‌تر توجه شده بیداری اسلامی، عنایت بیشتری داشته باشند.
۲. برنامه‌ریزان درسی می‌توانند با استفاده از ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی که در این پژوهش معرفی شده‌اند، به عنوان الگویی عملی جهت گزینش، طراحی و تدوین محتوای مناسب‌تر (برای پرورش همه جانبه هویت سیاسی دانش‌آموزان) استفاده نمایند.
۳. با توجه به اقتضات آموزش و پرورش در عصر جدید و اهمیت آموزش مباحث بیداری اسلامی و لزوم هم‌خوانی بیشتر اسناد پشتیبان نقشه جامع علمی کشور، صاحب‌نظران مرتبط سعی کنند ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی را به صورت ماریپیچی

[برنامه درسی ماریچی یکی از روش‌های تنظیم محتوا است که در آن برخی مفاهیم، عقاید یا موضوع‌های اساسی به تدریج در طول برنامه درسی عرضه می‌شوند بدون آن که تمامی زمینه مورد یادگیری به طور کامل و منظم تکرار شود. در این شیوه با تعیین توالی تجربیات یادگیری، دانش آموزان با جنبه‌های معین موضوعات آشنا می‌شوند و موقعیت برای برخورد دوباره آن‌ها در شکل پیچیده‌تر در سال‌های متوالی فراهم می‌شود. این شیوه برای این بوجود آمده که مطالعات دانش‌آموزان را عمیق‌تر می‌سازد (فتیحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۱۹۱ - ۱۹۰)] درخلال برنامه‌های آموزشی درس تاریخ تنظیم نموده و ارائه دهند.

۴. استفاده از روش‌های یاددهی - یادگیری فعال و مناسب با آموزش بیداری اسلامی (مانند بحث گروهی، تحلیل مسائل اجتماعی و سیاسی، ایفای نقش، کاوش به شیوه محاکم قضایی استفاده از یادیارها و دیگر روش‌های تدریس که بیشتر به درونی‌سازی مباحث بیداری اسلامی در دانش آموزان توجه دارند) می‌تواند کمک شایانی در رفع کم توجهی کتاب‌های درسی نماید.

۵. طراحی بسته‌ها و نرم افزارهای مرتبط با آموزش مباحث بیداری اسلامی ویژه معلمان، دانش آموزان، والدین و کارشناسان می‌تواند به عنوان مکمل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مورد استفاده قرار گیرد.

۶. با توجه به کاستی‌های موجود در کتاب‌های درسی تاریخ، دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت اهمیت پرداختن به مفاهیم مرتبط با ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی را برای مدیران و دبیران آموزشی تشریح نمایند تا آنان در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون برای دانش آموزان تبیین نمایند تا این مباحث به برنامه درسی پنهان^{۱۱} یا برنامه درسی مغفول^{۱۱} تبدیل نشود.

1. Textbook
2. Content
3. Curriculum
4. Ghazi Jarrar
5. Content Analysis
6. Procedure Parboil
7. Recoding Unit
8. Validity
9. Reliability
10. Hidden Curriculum
11. Null Curriculum

۱۶۵

«فصلنامه مطالعات
بیداری اسلامی»

تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران
حسن نجفی و همکار

تبیین ابعاد و مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران

منابع

- آدمی، علی؛ یزدان پناه، مهدی و جهان خواه، عادل (۱۳۹۱)، «بیداری اسلامی و تغییر رژیم‌های عربی؛ عوامل و زمینه‌ها»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، س ۱۵، ش ۵۵، ص ۷۸ - ۵۹.
- آذر، عادل (۱۳۸۰)، «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا»، *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)*، س ۱۱، ش ۳۷ و ۳۸، ص ۱۱ - ۱.
- اخوان کاظمی، بهرام؛ مشتاقی، الله کرم (۱۳۹۱)، «بیداری اسلامی و علل آن با تأکید بر نظرات مقام معظم رهبری»، *فصلنامه مطالعات جهان اسلام*، س ۱، ش ۱، ص ۶۰ - ۳۱.
- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱)، *تئوری حسابداری مالی*، ترجمه: علی پارسائیان، تهران: ترمه.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۱)، *بیداری اسلامی در نظر و عمل*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- امینی، محمد؛ صدیق ارفعی، فریبرز؛ قدمی، ملوک (۱۳۸۸)، «بررسی اثربخشی برنامه درسی تربیت سیاسی مقطع متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش آموزان: مطالعه موردی شهر کاشان»، *دوماهنامه دانشور رفتار*، س ۱۶، ش ۳۶، ص ۵۴ - ۴۱.
- پورقیومی، ایوب (۱۳۹۲)، «بیداری اسلامی و جامعه جهانی مهدوی»، *دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، س ۲، ش ۶، ص ۸۵ - ۵۳.
- خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۱)، *یازده گفتار پیرامون بیداری اسلامی*، تهران: انقلاب اسلامی.
- خیامی، عبدالکریم (۱۳۹۲)، «به سوی نظریه بیداری اسلامی، تحلیل کیفی متن بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس بین المللی بیداری اسلامی»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، س ۲، ش ۳۳، ص ۶۶ - ۴۳.
- دیبایی صابر، محسن؛ جعفری ثانی، حسین و آیتی، محسن (۱۳۸۹)، «میزان درگیری برنامه

درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین المللی پرلز»، **فصلنامه نوآوری‌های آموزشی**، س ۹، ش ۳۶، ص ۴۹ - ۲۹.

- زارع، محمد رضا (۱۳۸۳)، **علل رشد اسلام‌گرایی در ترکیه**، تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه سازان نور.

- سیحانی نژاد، مهدی؛ جعفری‌هرندی، رضا و نجفی، حسن (۱۳۸۹)، «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات»، **فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی**، س ۱۱، ش ۴۱، ص ۱۰۱ - ۷۹.

- سلیمی، عبدالحکیم (۱۳۹۰)، **بیداری و احیای تمدن اسلامی با تأکید بر اندیشه سیاسی رهبر معظم انقلاب اسلامی**، مجموعه مقالات همایش نظریه بیداری اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره) و آیت الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

- شاملی، عباسعلی؛ ملکی، حسن و کاظمی، حمیدرضا (۱۳۹۱)، «برنامه درسی، ابزاری برای نیل به تربیت اخلاقی»، **دوفصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی**، س ۳، ش ۲، ص ۹۸ - ۷۷.

- شفیعی، مصطفی (۱۳۹۱)، **آسیب شناسی بیداری اسلامی از نگاه امام خمینی (ره)**، تهران: نهضت نرم افزاری.

- شیرودی، مرتضی (۱۳۹۰)، **بیداری اسلامی، چشم‌انداز آینده و هدایت آن**، تهران: مجمع تقریب مذاهب اسلامی.

- صفاوردی، سوسن (۱۳۹۱)، «تحلیل محتوای رسانه‌های غربی در بازنمایی نقش زنان در بیداری اسلامی»، **دوفصلنامه مطالعات بیداری اسلامی**، س ۱، ش ۲، ص ۶۲ - ۳۷.

- صیادی نژاد، روح‌الله؛ ذکایی، عبدالحسین و ذکایی، ابوالفضل (۱۳۹۲)، «بازخوانی اندیشه بیداری اسلامی امام خمینی (ره) در اشعار مصطفی جمال‌الدین»، **دوفصلنامه مطالعات بیداری اسلامی**، س ۲، ش ۴، ص ۱۱۰ - ۹۵.

- فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۸)، **اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی**، تهران: بال.

- عارفی، محمد اکرم (۱۳۸۰)، «جنبش اسلامی پاکستان و چالش‌های ساختاری راهبردی»، **فصلنامه مطالعات خاورمیانه**، س ۸، ش ۲۷، ص ۵۶ - ۳۳.

- غفاری هاشجین، زاهد؛ قدسی، علیزاده (۱۳۹۱)، «مؤلفه‌های اساسی بیداری اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)»، **دوفصلنامه مطالعات بیداری اسلامی**، س ۱، ش ۱، ص ۱۹۵ - ۱۷۱.

- یارمحمدیان، محمد حسین (۱۳۹۰)، **اصول برنامه‌ریزی درسی**، تهران: یادواره کتاب.

- یزدان پناه، مهدی (۱۳۹۰)، *مجموعه مقالات کوتاه دانشجویی با موضوع بیداری اسلامی*، تهران: دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه ریزی اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

- یوسفی، محمدرضا؛ رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۹۲)، «اهداف بیداری اسلامی از منظر قرآن کریم»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، س ۱۰، ش ۳۳، ص ۲۶ - ۹.

- Ghazi Jarrar, A (2014), *Political Concepts in Jordanian Schools Curricula of the Scientific and Literary Streams* (Grades 11th and 12th), *Journal of Social and Behavioral Sciences*, (116): 307-315.